

Kolmas kulttuuri julkisuusprojektina

Osmo Pekonen

"Kolmas kulttuuri" on omalaatuinen, epäilemättä tilapäiseksi jäävä käsite, jota anglosaksisessa keskustelussa ovat käyttäneet englantilainen C. P. Snow ja amerikkalainen John Brockman. Suomessa "kolmas kulttuuri" on ymmärrettävä ennen muuta dosentti Kari Enqvistin henkilökohtaisena julkisuusprojektina. Tässä kirjoituksessa arvioin hyvin subjektiivisesti, miten Enqvistin julkisuusprojekti toimii ja mitä seurauksia hänen irtiottoistaan saattaa olla tiedeyhteisömme kokonaisintresseille.

Ensimmäiseksi kiiruhdan vakuuttamaan, että toki arvostan suuresti sekä Enqvistin tieteellisiä saavutuksia että hänen työtään tieteen popularisoimiseksi. Luen Enqvistin kirjoja mielelläni ja olen monista asioista samaakin mieltä hänen kanssaan. Olin jäsenenä vuoden 1996 Tieto-Finlandia-palkintolautakunnassa, joka antoi kunniamaininnan Enqvistin hauskalle teokselle *Näkymätön todellisuus*.

Hyväksyn mieluusti myös sen tosiasian, että jokainen kirjamarkkinoille tähtäävä tarvitsee oman julkisuusprojektin, jonka ei tiedemiehenkään tapauksessa tarvitse olla puhtaan asiapitoinen. Mediatodellisuus on viihteellinen todellisuus, jossa pärjätäkseen kuivimmankin tiedemiehen on löydettävä jokin hauska puoli itsestään, mikäli aikoo saada nimensä lehtiin, kuvansa televisioon ja kirjansa myydyksi.

Enqvist itse kirjoittaa: "Kilpailu on kovaa, joskus armotontakin. Kaikilla on kiire julkaista, ja tässäkin suhteessa fysiikka on muuttanut suunnattomasti aamuhämärästään. Newton saattoi pantata painovoimateoriaansa vuosikausia ja todeta vaatimattomasti nähneensä niin kauas, koska oli seissyt jättiläisten harteilla. Samaa nöyryyttä ei tehokkuutta palvova aikamme palkitse, vaan jopa nobelistit saattavat kerskailla nähneensä kauas, koska olivat kääpiöiden ympäröimiä. Hinku julkisuuteen on myös tavaton, sillä se merkitsee kunniaa ja sitä kautta valtaa – ja myös tutkimusrahoja. Tämä on tulosajattelua puhtaimmillaan, ja valitettavasti kamppailussa eivät aina voita parhaat vaan ne, joilla on suurimmat egot." (*Näkymätön todellisuus*, sivu 163)

Meillä jokaisella on siis oikeus omaan kökkötraktoriimme. Minun keppihevosenani on viime vuosina ollut "savolaisuus", kun taas Enqvistillä on "kolmas kulttuuri". Projektimme toimivat sekä minä että hän olemme kirjoittaneet omilta aloiltamme oppineita kirjoja, joita olemme julkisuuden avulla pystyneet myös myymään.

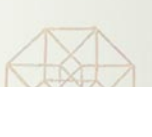
Tosin Otavan tietokirjaosastopäällikkö Liisa Steffa on toista mieltä. Hän sanoo: "Pekosesta huolimatta matematiikka ei myy. Fysiikan, tähtitieteen, matematiikan ja biologian lukijakunta on Suomessa hyvin pieni. Juuri näihin aloihin Pekonen tähtää, mutta emme voi tehdä monta kirjaa tappiolla. Eksaktien tieteiden osaajat hankkivat kirjansa saksaksi." (*Helsingin Sanomat*, 16.2.2000)

Hyvästä mausta

Mediatodellisuus ei siis ole älyllinen todellisuus, vaan julkisuuden saamiseksi kaikki käy. Jokaisella meistä on lupa tehdä itsemme naurunalaiseksi julistautumalla vaikkapa savolaisuuden apostoliksi tai – mikä ettei – Kaikenselittävän Kaiken Teorian sanansaattajaksi.

Hyvän maun asettamat rajat tulevat kuitenkin jokaiselle vastaan siinä vaiheessa, kun oman viiteryhmän julkisuusprojekti alkaa häiritsevässä määrin koostua toisten ryhmien mustamaalaamisesta. "Savon mafia" on mielestäni tässä suhteessa melko harmiton, liittyhän savolaisuuteen runsaasti myös huvittavia piirteitä, jotka automaattisesti kompensoivat liiallisuusiin meneviä piällysmiesprojekteja. Savolaisuus on leimallisesti hyväntuulinen ryhmäidentiteetti, jossa itseironialla on keskeinen osuus.

Oman viiteryhmäme ulkopuolella toimiessamme jokaisen meistä tulisi kuitenkin muistaa vanhaa sananlaskua: "Arvo oma tilasi, anna arvo toisellekin." Kun esimerkiksi minä ylistän omaa kotiseutuani Savo, varon visusti millään lailla

vähättelemästä Hämettä, Satakuntaa tai Karjalaa. Vastaavasti jos pahainen matemaatikko tai fyysikko joskus saa kutsun hienompiin humanistisiin seurapiireihin, hänen täytyy koettaa tehdä siellä hyvä vaikutus: pukeutua asiallisesti, välttää räyhäämistä, valita puheenaiheiksi teemoja, jotka kiinnostavat myös kuulijakuntaa.

Valitettavasti Kari Enqvistin kirjoituksista olen kerta toisensa jälkeen joutunut punaisella alleviivaamaan ajattelemattomia lausuntoja, jotka tuskin edistävät matemaattis-luonnontieteellisen tiedekuntamme yhteistä hyvää. Kun yliampuilla puheilla suututetaan vuoronperään kaikki muut tiedekunnat, se voi vain kostautua seuraavissa rehtorinvaaleissa ja rahanjakotilanteissa. Matemaattis-luonnontieteellisessä tiedekunnassa on niin harvoja julkiksia, että kollektiivinen kuva meistä syntyy vähäisistä aineksista. Voi käydä niinkin, että koko komppaniaa rangaistaan yhden miehen takia.

Jo Enqvistin lausumat "kolmannen kulttuurin" avaussanat *Arkhimedes*-lehden numerossa 3/1998 olivat mielestäni katastrofaaliset tiedekunnan sivistysimagon kannalta:

"Kolmas kulttuuri ei siis C. P. Snown hengessä vaivaudu vuoropuheluun vanhan intellektuaalisen eliitin kanssa, vaan kääntyy suoraan massojen puoleen. Ja heitä kuunnellaan, koska heillä on jotain sanottavaakin; jotakin, mikä ei vain ole tyhjää sanojen tanssia, haaveiden laulua tai kommentteja kommentteihin – ei vielä kaikkialla, eikä kulttuuripääkaupunki Helsingissä, joka tulevaisuuden ja uuden vuosituhannen aloittamisen sijasta satsaa menneen päättämiseen. Niinpä esimerkiksi Helsingin yliopiston studia generalia -luentojen aiheeksi on valittu kristinusko. Siitäkin huolimatta, että Helsingin teemana piti olla tiede, teknologia ja tulevaisuus. Me olisimme voineet, Brockmanin sanoin, olla todistamassa soihdun siirtymistä vanhasta kulttuurista uuteen, nousevaan kolmanteen. Mutta vanha valta, taaksepäin katsojat, päättivät toisin. Juna kuitenkin kulkee, oli kulttuurivuosi tai ei. Niin murskaava on tieteen voima, että voimme jo sanoa: kamppailu Snown kahden kulttuurin välillä on käytännössä ohi. Ne, jotka sen hävisivät – traditionaaliset 'intellektuellit' – eivät vain vielä ole tajunneet sitä."

Vielä uudestaan Enqvist tuomitsi kristinusko-aiheiset studia generalia -luennot *Arkhimedeksessä* 5/1999. Enqvistin luettelemia "tiedeyliopiston" (?) puhujanpönttöön kuulumattomia persoonallisuuksia ovat mm. "luterilainen piispa, luterilainen arkkipiispa, ortodoksinen metropoliitta sekä katolinen kardinaali". Listaa voisi jatkaa vararehtori Raija Sollamolla, emeritus-kansleri Mikko Juvalla – tai Hänen Pyhyhdellään Dalai Lamalla, joka tietäkseni myös on aikoinaan esiintynyt Porthaniassa. Käytännössä juuri nuo Enqvistin tuomitsemat kristinusko-luennot ovat kuitenkin vetäneet tuhatpäisen ennätysyleisön.

Kriittisiä puheenvuoroja toki aina tarvitaan – ja kritiikin monista muodoista tehokkainta on asiantunteva kritiikki. Haluaisin kuitenkin vakavasti kysyä suomalaisilta huippufysikoilta: Ollaanko oikealla tiellä, jos toisten alojen tunnettuja ajattelijoita ruvetaan listaamaan yliopistossa ei-toivotuiksi henkilöiksi? Onko pelkkä toisten tuomitseminen ylipäänsä hedelmällinen ja viisas lähtökohta oman asian ajamiseksi? Miksi Suomen Fysikkoseura ei osaa hoitaa yhteiskuntasuhteitaan tämän paremmin?

Otetaanpa vertailukohdaksi Suomen Matemaattinen Yhdistys. Heti kun tieto Helsingin valinnasta Euroopan kulttuuripääkaupungiksi varmistui, SMY:n herrasmieshenkinen, hillityn charmikas professorikartelli kävi akateemikko Olli Lehdon johdolla audienssilla sekä Georg Dolivon että Harri Westermarckin luona. Neuvottelujen tuloksena pieni yhteisömme saikin ajetuksi läpi useita matemaattisia tapahtumia, jotka nyt kuuluvat kulttuuripääkaupunkivuoden viralliseen ohjelmaan, sekä matematiikka-aiheiset studia generalia -luennot tulevaksi syksyksi. Mikseivät fyysikot pystyneet samaan?

Fyysikkojen moraalinen ylemmyys?

Teoreettiset fyysikot ovat toki ihmiskunnan älyllistä parhaimmistoa. Albert Einstein oli yksi heistä. Nämä ovat faktoja, joista emme halua kiistellä.

Kari Enqvistille oman viiteryhmän älyllinen ylemmyys ei kuitenkaan tunnu riittävän, vaan hän haluaisi ulottaa sen myös moraalin alueelle. Esimerkiksi seuraavat *Näkymätön todellisuus* -teoksesta poimitut komparatiiviset jostenkin särähtävät korvissani:

"Atomipommin myötä fyysikot ikään kuin korotettiin, tahtoen tai tahtomattaan, valittuun pappissäättyyn, jolle on suotu valta avata ydinuunin luukku. Niin kuin pappeittakin, heiltä alettiin odottaa moraalialueella, joka olisi

ylkevämpää, viisaampaa ja kaukonäköisempää kuin tavallisen ihmisen."
(sivu 204)

"Tiedemiehen vastuu käsiensä töistä on suurempi kuin maallikoiden. Mielestäni on kuitenkin oikeutettua sanoa, että fyysikot ovat tätä vastuuta pyrkineet kantamaan niin hyvin kuin se ylipäätään on mahdollista." (sivu 224)

"Olen vakuuttunut siitä, että tämän opin sisäistäneet fyysikot ovat nöyrempiä kuin esimerkiksi teologit, jotka ylipäästi tietävät omaavansa totuuden [...] meidän tulee olla ylpeitä siitä, että henkemme on kyennyt näkemään siitä edes häivähdyksen." (sivu 298)

Kolmas kulttuuri -luentosarjan avauspuheessaan 24. tammikuuta Enqvist piti moraalisaarnan "humanistien kuolemansynteistä", joihin kuuluu muun muassa "luonnontieteellinen sokeus". Suokaa anteeksi, arvoisa valittu pappissääty, mutta eikö tämä nyt sentään ollut liioittelua? "Kuolemansynti" on kovin aggressiivinen sana – eikö olisi riittänyt sanoa esimerkiksi "helmasynti"? Ja onko se nyt "synti" ollenkaan, jos rehellinen perushumanisti – sanokaamme hum. kand. Pärtyli Pylkkänen – uppoutuu tekemään omaa työtään vaikkapa Pylkkönmäen pitäjänhistorian kirjoittajana eikä jaksa niin kauhean tarkkaan seurata mitä kvanttielektrodynamiikassa samaan aikaan tapahtuu?

Tietysti jonkin äärimmäisen reduktionistisen näkemyksen mukaan koko Pylkkönmäki, pylkkönmäkeläiset ihmiset ja hum. kand. Pylkkänen itsekin pohjimmaltaan ovat vain tiettyjen alkeishiukkasten värähtelystä syntyviä maailmanviivoja 11-ulotteisessa avaruusajassa. Mutta kuinka paljon M-teorian yksityiskohtaisesta tuntemisesta on hyötyä pitäjänhistoriansa parissa pakertavalle Pylkkäselle? Elämä on lyhyt eikä kaikkea kuitenkaan ehdi opiskella. Miksi ihmeessä perushumanisti Pylkkäsen pitäisi vaivata ahteriaan himofyysikko Enqvistin suunnittelemissa luonnontieteen pakkoluennoilla? Entä jos hän haluaakin harrastaa vapaa-aikanaan vaikkapa hanurinsoittoa?

Kieltämättä yliopistossa voitaisiin pitää tarjolla nykyistä enemmän tieteen historian ja filosofian opetusta. Korostan kuitenkin sanaa "tarjolla". Yliopisto on voileipäpöytä: humanisti tietää itse parhaiten, mitä haluaa lautaselleen kasata. Saattaapa olla, että kuvittelemaamme esimerkkihenkilöä Pärtyli Pylkkästä kiinnostaisi pikakurssi vaikkapa lääketieteen historiasta, jos hän parhaillaan kirjoittaa selontekoa Pylkkönmäen terveystalouden kehityksestä. Tai ehkä hänellä olisi käyttöä suomalaisen metsänhoidon historiasta kertoville tiedoille. Sen sijaan mitä ihmettä hän tekisi vaikkapa matematiikan historian yksityiskohtaisella tuntemuksella?

Minun on turha jatkaa, sillä Georg Henrik von Wright on sanonut tästä kaiken jo vuonna 1962: "Ihmisen henkisten näköalojen monipuolisuuden kannalta ovat älykkäät reaktiot paljon tärkeämpiä kuin eri tieteenalojen asiasisällön pinnallinen tuntemus. Tästä syystä uskon, että erilaiset yleissivistävät kurssit – studia generalia ja muut – joita järjestetään erikoiskoulutuksen yksipuolisuuden vastapainoksi, ovat melko merkityksettömiä. Parhaassa tapauksessa ne kehystävät sivistyksemme kultareunuksella suomalla meille viihtyvyyttä ja huvia. Pahimmassa tapauksessa ne kasvattavat sivistyskeikailua, joka pinnallisen yleissivistyksen naamion alle kätkee hyvin harkittujen mielipiteiden ja itsenäisten asennoitumisten puutteen."

Kirjoja – ei kolumneja!

Enqvistin mukaan luonnontieteitä opiskelevan humanistin ei olekaan olennaista osata "erottaa logaritmia osittaisderivaatasta". Vai niin. Pahimmassa tapauksessa Enqvistin suunnittelemita humanistien uudelleenkoulutusleireiltä siis valmistuisi arveluttavia puolioppineita, jotka saisivat vain kaaosta aikaan ryhtyessään kirjoittamaan esseitä vaikkapa matematiikan historiasta ymmärtämättä itse matematiikkaa.

Todellisuudessa matemaattis-luonnontieteellisten aineiden historia ja filosofia eivät ole sellaisia triviaaleja pikkupaloja, jotka käyvät kenen tahansa pehmotieteilijän haarukoitaviksi. Esimerkiksi matematiikan historia on eliittiala, jonka hallitseminen edellyttää esitietoina rautaista asiantuntemusta itse matematiikasta. Monien mieleen on jäänyt André Weil'in Helsingin matemaattikkokongressissa 1978 matematiikan historian tutkimuksesta pitämä esitelmä, jossa totisesti otettiin puolioppineilta luulot pois. Tänä kesänä matematiikan historia on yhtenä teemana Jyväskylän yliopiston matemaattis-luonnontieteellisen tiedekunnan järjestämässä kansainvälisessä kesäkoulussa.

Olemme Kari Enqvistin kanssa vanhoja aseveljiä. Käymme yhteistä taistelua matemaattis-luonnontieteellisen (ja muunkin) sivistyksen puolesta. Sallittakoon siis muutama "hakkaa päälle" -henkinen veljellinen kannustushuuto: Mielestäni Kari Enqvistin olisi viisasta vähentää muilla aloilla työskentelevien kollegojen arvostelua ja keskittyä siihen, mitä hän parhaiten itse osaa: hyvään tutkimustyöhön sekä hyvien populaarikirjojen kirjoittamiseen. Kolumnitkin voisi jättää vähemmälle. Malttaisipa Enqvist vain sulkeutua muutamaksi vuodeksi kammioonsa ja kirjoittaa suomeksi ensimmäisen johdonmukaisen kokonaisesityksen vaikkapa suhteellisuusteoriasta tai kvanttimekaniikasta! Silloin häntä kiiteltäisiin Anto Leikolan veroisena tietokirjallisuuden suurmiehenä vielä seuraavassakin sukupolvessa.

Tällä haavaa Enqvist pitää kuitenkin tärkeämpänä puolivillaisten kolumniensa tehtäviä esimerkiksi Pohjois-Korean juče-aatteesta, Anssi Kukkosen possessiivisuffiksittomuudesta tai Kööpenhaminan katujen koirankakoista (Arkhimedes 5/1999). Luonnollisesti tämä on tiedettä eikä "tyhjää sanojen tanssia" kuten meidän "traditionaalisten intellektuellien" löysät puheet.

Kehottaisin Kari Enqvistiä katsomaan peiliin, ennen kuin hän seuraavan kerran puhuu "humanismin pois kuihtumisesta". Enqvistin omin foorumi on Suomen ainoa fysiikan ja matematiikan aikakauslehti Arkhimedes, jonka vaikutusvaltaisain toimittaja hän on.

Kuitenkaan hänen omassa lehdessään ei ole enää vuosiin julkaistu syvällisiä artikkeleja niistä aiheista, joiden tuntemusta hän toisten tieteiden edustajilta vaatii. Perusteelliset artikkelit luonnontieteiden oppihistoriasta – jollaisia vielä kirjoittaa esimerkiksi Raimo Lehti – ovat vähitellen siirtyneet pikemminkin *Tieteessä tapahtuu* -lehden palstoille. Arkhimedeksen palstat sen sijaan täyttyvät enenevässä määrin politiikasta: rahoitus-, työmarkkina- ja palkintouutisista. Itse asia – tiede tai sen popularisointi – on jäämässä toisarvoiseksi.

Yksi hyvä indikaattori Arkhimedeksen tilasta on sen irtolumeromyynti, joka 1990-luvun alussa oli jopa kasvussa. Silloin tehtiin muutamia niin painokkaita erikoisnumeroita (esimerkiksi ydinvoimasta, *Arkhimedes* 1/1993), että saatiin aikaan keskustelua jopa eduskunnassa! Havaintojeni mukaan nykyisin Arkhimedeksen numerot sen sijaan lojuvat myymättöminä Akateemisen kirjakaupan lehtihyllyssä, kunnes joku kantaa ne paperikeräykseen.

Se kolmannesta kulttuurista.

Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston matematiikan dosentti.